Әтнә районы Күәм урта мәктәбе

Балтырган үсемлегенең экологик зыяны

Әтнә районы Күәм урта мәктәбенең
9нчы сыйныф укучысы Гыйләҗева Әдилә
Фәнни җитәкчесе: химия һәм биология укытучысы Ганиева Ләйсән

Максат: Балтырган үсемлегенең таралу ареалын,
аның биологик үзенчәлекләрен, сыекчасының зарары,үсемлекнең экологик зыяны турында өйрәнү

Бурычлар: Балтырганның культуралы үсемлек буларак игелү тарихы белән танышу , кыргыйлашкан культурадан саклану чараларын ачыклау

Проектның эчтәлеге:

- Балтырган нинди үсемлек
- Балтырганның файдасы яки зарары
- Үсемлекнең үсү ареалы
- Балтырганның киң таралу сәбәпләре
- Үсемлеккә каршы көрәш чаралары
- Кулланылган әдәбият

Борщевик балтырган-зонт (чатыр) чәчәклеләр семьялыгыннан ике-, яки күпьеллык үләнчел үсемлекләр ыругына керә. Бу зур яфраклы биек үсемлек. Эре үләнчел үсемлекнең яфраклары каурыйсыман катлаулы, яфрак сабы җиңсә хасил итә. Өч метрга җитә торган бу үсемлек , безнең якларда иң эре үләнчел үсемлекләрдән санала

Зонт чәчәклеләр семьялыгы (Umbelliferae)

1) катлаулы зонтик схемасы

а) төргеч; б)төргеччек

2) чәчәк

3) чәчәкнең буйга киселеше

4) җимеше

5) җимешнең аркылы киселеше

6) чәчәк диаграммасы

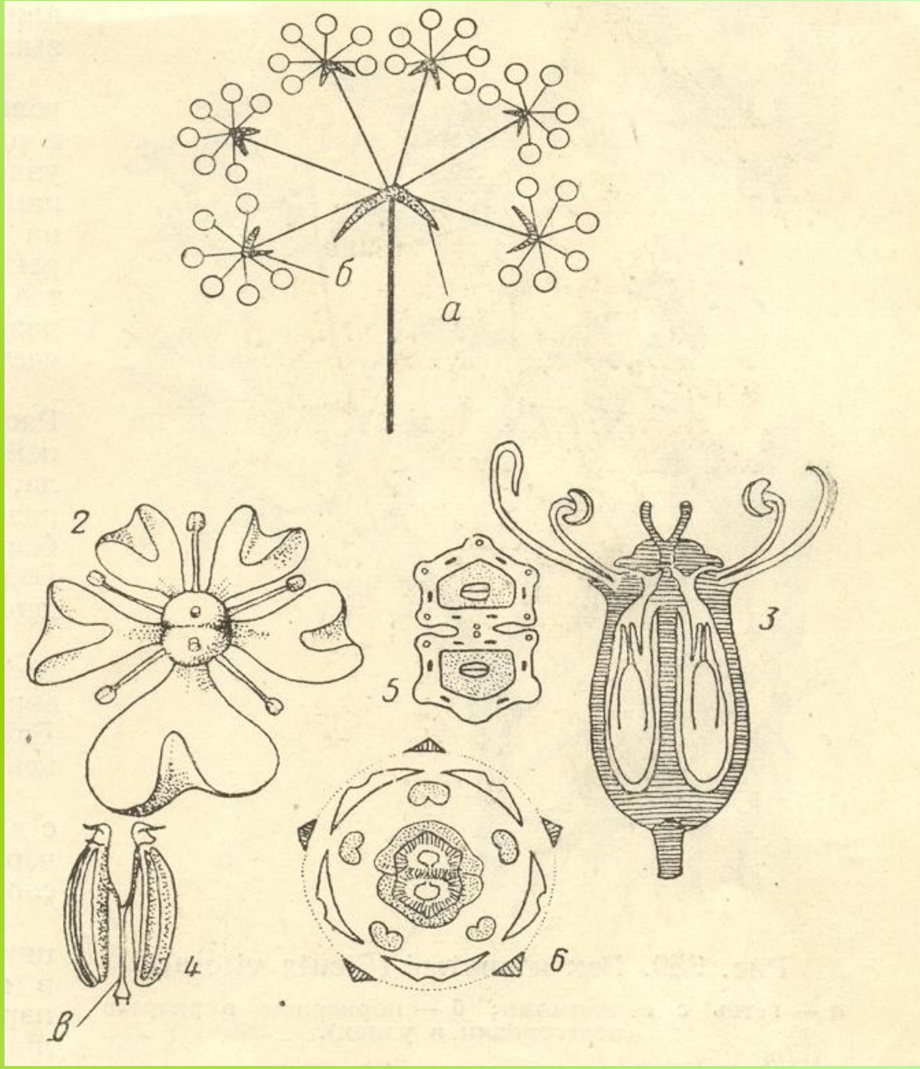

Зонт (чатыр) чәчәклеләр семялыгының исеме чәчәк төркеменә карап бирелгән. Борщевикның чәчәк төркеме- катлаулы зонтик. Берничә гади зонтик бер ноктадан чыккан кебек тармакланып, катлаулы зонтик барлыкка китергән.

Зонт чәчәклеләрнең систематикасы җимеш төзелеше үзенчәлекләренә бәйле, шуңа күрә ыруг һәм төрләрне билгеләү шактый катлаулы. Зонт чәчәклеләр семьялыгы өч мең төрле үсемлекләрне берләштерә.

- аларның кайберләре баллы үсемлекләр (чәнчү үлән-синеголовник, сәрдә үләне-сныть, гәзнич-пастернак, ак әнис –тмин)
- кайберләре орлыкларында эфир майларын туплаучылар(кориандр, бадьян үләне- анис)
- барыбызга да таныш булган яшелчә культуралары арасында да зонт чәчәклеләр бар (кишер, петрушка, укроп, сельдерей)

Безнеӊ Күәм авылы территориясендә Сосновский борщевигы- борщевик Сосновский бик киӊ таралган. Ул үсемлек орлыгы 1980 нче елларда “Игенче” колхозына Казан авыл хуҗалыгы фәнни тикшеренү институтыннан силос культурасы буларак тәҗрибә ясау өчен җибәрелә. Бу турыда элеккеге “Игенче”колхозында агроном булып эшләгән Сафин Ахмадулла абыйдан сорашып белдек. Боршевик югары уӊыш бирергә сәләтле, яшел масса бирүдә кукуруз үсемлегеннән дә өстен саналган.

Бу үсемлек составында протеин, аргенин, микроэлементлар:бор, марганец, никель, кобальт һәм тимер, шикәр, аскорбин кислотасы бар.

Сосновский (балтырган) борщевигының зарары яки файдасы нинди соң?

Балтырганның файдасы	**Балтырганның зыяны**
Яшь үсемлекне азык итеп кулланганар (борщ, приправалар)	Сыекчасы тәнне пешерә
Көзән җыеруга каршы чара итеп файдалану	Витилиго авыруы китереп чыгарырга мөмкин(тире авыруы)
Ашкайнату авыруларын дәвалауда файдалану	Башка үсемлекләрне кысрыклый үстерми
Тамыр сыгынтысы үттәге ташларны эретү үзлеге бар	Агулы химик составлы: фурокумарин,кумарин бүлеп чыгара (бензол, фенол кушылмалары)
Ревматизмны дәвалаганнар	
Чәчәкләре нектарга бай, бөҗәкләр аның нектары белән туена	

Балтырган атмосферага кумарин һәм эфир майлары кебек матдәләр бүлеп чыгара. Алар,үсемлекнең теләсә-кайсы урынына кагылуга, тәнне пешерә, җәрәхәтли. Башта бернинди авырту сизелмәсә дә, аның тәнгә тәэсире иткәнен берничә сәгать яки тәүлектән соң гына белеп була. Сыекчасы составындагы фурокумариннар активлыгы кояш нурларына сизгерлекне арттыра.

Үсемлеккә киң таралуының төп сәбәпләре:

- аның табигый дошманнары булмау, үсемлекне терлек ашамый;
- балтырган үз үзеннән серкәләнә, серкәләнүдә бөҗәкләр дә катнаша;
- орлыклары саны күп булу 1үсемлек 20 мең гә кадәр орлык бирә ала
- орлыкларының җил белән таралуы;
- орлыкларының берничә елдан соң да шытып үсәргә сәләте зур булу;
- орлыклары җиргә коелгач, кабыгын салып эфир майлары һәм башка химик кушылмалар бүлеп чыгара, бүтән үсемлек орлыкларын юк итә,үстерми.

Күәм авылы территориясенә балтырган үсемлегенең ареалы

Балтырган колонияләре	10 кв метрда затлар саны	Орлыклары өлгерү фазасына кадәр биеклеге	Чәчәк аткан фазадан соңгы биеклек
Авылга якын ерганак	15-20	50-60	2 - 2,5
Калатау башы	5-10	50-60	1,7 - 2,5
Күәм суы буе	20-25	50-60	2,5 – 3,5

Үсемлек белән көрәш чаралары булып түбәндәгеләр санала:

№	Көрәш чаралары	Вакыты	Үзенчәлеге
1	Чәчәкләрен кисеп алу	җәй	Саклык кирәк,сыекчасы чәчери (су үткәрми торган кием, перчатка)
2	Яндыру	көз	Төтеннән саклану, махсус кием
3	Чабу(чалгы һәм сенокосилка белән)	Яз,җәй	Чәчәк атканчы кирәк, орлыгы өлгергәч ярамый Махсус кием, сезонга өч тапкыр чабу зарур
4	Көрәк белән казып алу	Иртә язда	10см.га кадәр тирәнлектә, чәчәк атканчы,сезонга берничә тапкыр
5	Гербицид белән эшкәртү (Глифосат, Раундап)	Иртә язда	20 көндә 3 тапкыр Махсус кием, перчатка
6	Сөреп эшкәртү -дисклау -тирән итеп сөрү	Көзен ярамый	Махсус агрегатлар белән эшкәртү, аннан соң бу урынга кузаклыларны чәчергә киңәш ителгән
7	Бердәнбер табигый дошманы бар- балтырган көясе борщевичная моль	-	-

Үсемлекнең зыяны турында белмәгәннәргә аңлату, аннан саклану чаралары белән таныштыру безнең бурыч. Без аның кешегә зур зыян салуын белгәннән соң, хуҗалык, каралты тирәләрендә, чишмә буйларында, бәрәңге бакчаларында, мәктәп тәҗрибә участогы тирәләрендә балтырган үсемлегенең үсүенә юл куймаска тиешбез. Бигрәк тә, кечкенә яшьтәге мәктәп укучыларына үсемлекнең агулы булуын искәртергә. Зур чәчәкле үсемлек белән ялгышыпта уйнарга дип өзәргә ярамавын, үсемлекнең пешерү үзлеге куркыныч нәтиҗәләргә китерергә мөмкинлеген даими аңлату эшләре алып барырга кирәк.